HENRI & WIJ VAN DE HEI

Henri & wij van de hei

Wim Voermans

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Wim Voermans
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio
Omslagbeeld *Boerin voor een boerderij*, geschilderd door Vincent van Gogh in juli 1885/ portret Van der Hoeven door Jan Veth, 1901
Lithografie afbeeldingen Pixel-it
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 6299 3

Voor tante Rietje (22 september 1944)

Inhoud

Op zoek naar verloren tijd *9*
Ouverture op het gehoor *24*
Fin de siècle *34*
Zondag 11 december 1864: Turferfenis *49*
Maandag 12 december 1864: De promotie *68*
Intermezzo 1860-1879: Nederland op weg naar nergens *89*
Donderdag 26 november 1879: De Tachtigers in het recht *96*
Zaterdag 1 november 1879: Landbouwcrisis *133*
Woensdag 2 maart 1892: Topoverleg op De Moeren *149*
Woensdag 2 maart 1892: De ramp *175*
Maandag 21 september 1908: Pensioen? *183*
De frambozenkevers van 1908 *215*
Vrijdag 4 november 1921: Van wie is de geschiedenis? *248*
Zondag 6 november 1921: Novemberstorm *267*
Zaterdag 7 mei 1932: De weg naar vergeten *290*
Zaterdag 7 mei 1932: De ontginning van de geschiedenis *301*
De lange weg naar nu *324*
Slotakkoord & aftiteling *331*

Stamtafel *339*
Noten *343*
Literatuur *381*
Persoonsnamenregister *387*

In de jaren zestig [van de negentiende eeuw] voltrok zich in Noord en Zuid een intellectuele emancipatie, die aan deze periode het karakter van een grote wending geeft. Het merkwaardige van de jaren tachtig was, dat tijdgenoten veel sterker dan in de vorige drie tijdvakken de indruk hadden te leven in het meest opwindende decennium van de eeuw, waarin fundamentele beslissingen zouden gaan vallen.

Ernst H. Kossmann[1]

Op zoek naar verloren tijd

Neem het vergrootglas weg, dan wijken de gestalten terug
in hun achtergrond, het panorama van de geschiedenis.
De details worden onzichtbaar, alleen de grote lijnen blijven.
Er is geen presens meer, dat even een illusie schiep van nu en hier,
en van aanwezigheid *– er is alleen 'toen' en 'daar': verleden tijd.*

Hella S. Haasse[1]

Ik geloof niet dat het ergens mooier schemeren kan dan aan het einde van de Professor van der Hoevenstraat in Zundert. De kruinen van de enorme beuken en eiken aan weerszijden van de weg omhelzen elkaar op grote hoogte en vormen zo samen een kathedraalachtig gewelf dat late zonnestralen verstrooit tot een feeërieke lichtvlekkendans. Wiegende strepen beukengloed, achternagezeten door lichtschichten die door het eikenbladerdak priemen, wervelend als in een tikkertjesspel.

Nee, mooier vind je het niet, al ben ik natuurlijk wat bevooroordeeld. Ik kom hiervandaan, ben op een paar honderd meter van deze bijzondere straat geboren. Dat toverachtig deinende schijnsel, die wonderbaarlijke licht- en schaduwwals, is een van mijn allereerste herinneringen. Ik vergaapte me er al aan als peuter, liggend op mijn rug in de hoedenbak van de zwarte Volkswagen Kever van mijn ouders, omhoogstarend door het panoramaraampje, als we naar huis

reden. Voor altijd onveranderlijk veranderlijk, dat vroegste wonderlicht.

Het is 21 september 2019 als ik weer onder dat bladergewelf van deze groene, levende Sixtijnse Kapel heen rijd. Het is al zo'n veertig jaar geleden dat ik voorgoed wegging van de plaats waar ik opgroeide, en toch voelt deze omgeving, deze streek, nog steeds als mijn thuis. Dat heeft ook te maken met mijn jonggestorven moeder, die er zo verknocht aan was en die zo bewogen over deze plek kon praten. Haar thuis, haar streek, haar grond – een stukje eeuwigheid op aarde, op ruimte en tijd bevochten, een voor altijd veilige haven in een vergankelijke wereld. Een plek waar je altijd terug naartoe zou kunnen vluchten.

'De mooiste plek op de hele wereld, voor jullie, voor jullie kinderen... Nooit verkopen, nooit wegdoen.' Hoe vaak heeft ze dat wel niet gezegd?

Alleen al door de echo van haar verre woorden barst de zeepbel van mijn zomers gemijmer over de lichtinval onder die prachtige bladerkoepel. Want hoe moet het nu allemaal verder? Net was ik nog bij mijn oude lieve vader. Ook bij hem begint het zo langzamerhand te schemeren. En ook min of meer (mag je dat zo zeggen over zo'n aandoening?) wat feeërieker. Zijn vergeetachtigheid verlost hem in zekere zin van het heden en laat daardoor ineens veel meer licht toe in de schatkamers van zijn vroegere zelf. Bijna wellustig lopen we daar tijdens onze dagelijkse telefoongesprekken doorheen. Smakelijke verhalen over die en die, en weet je nog wel? 'Dat met Wim Maas? Dat die meer dan zestig jaar geleden bij ons langskwam om te bellen, omdat ze thuis zo arm waren dat ze geen telefoon hadden? De eerste partijen boompjes kocht en verkocht hij daar, zittend op zijn knietjes bij onze telefoon, driftig optekenend met zijn potloodje. En moet je nu eens zien! Overal overslagschuren en panden van Wim Maas, een van de grootste boomkwekerijhande-

laren in buurt. Maar altijd bleef hij dat bijgelovige, bange manneke, dat hij van kinds af aan geweest was. Een paar jaar geleden nog maar, zei die nog tegen me: "Jos (de naam mijn vader), er hangen 's nachts gele dampen boven het bos van De Pannenhoef, waarin rooie wolvenogen zo groot als tractorwielen opgloeien! Zelf gezien. Echt waar. Nie goed, jong."'

En daar moesten we dan samen weer hartelijk om lachen. Waarop reeksen andere anekdotes en vertellingen volgden waarmee hij ons gedeelde verleden en gezamenlijke verhaal nog maar weer eens benadrukte. En daarmee onze innige band. Al kon het dan natuurlijk niet zo doorgaan. Mijn vader was inmiddels al flink in de tachtig en woonde alleen achteraf op een boerderij die vooral een opslagplaats was. Water dat bleef lopen, pannetjes die te lang opstonden, deuren die openbleven, en onbetaalde rekeningen her en der onder tafelkleedjes. Duizend-en-een dingetjes die er – vond hij toch zelf – allemaal niet toe deden, maar die samen optelden tot onzelfredzaamheid. Voor de thuiszorg was het inmiddels ook niet meer bij te benen, zelfs met alles wat mijn zussen nog voor hem deden. Maar als hij daar, uit ons geboortehuis aan de Eldertstraat, weg moest, wat dan? Geen van ons, zijn drie kinderen, kon de boerderij en de 3 hectare grond overnemen. En dan was er nog de restschuld.

Ik dwong mezelf tot een afslag van dit zorgenpad. 'Kom op: drink je nog eens vol met die bladergloed,' zei ik tegen mezelf. 'Wat mooi is het hier.'

En het zou nog mooier worden. Ik was namelijk uitgenodigd op *De Moeren*, het grote landhuis van de familie Van der Hoeven, dat mysterieuze en statige vroegnegentiende-eeuwse pand met zijn verboden tuin. Zelfs mijn vader, die ik er net over verteld had, was er opgewonden over, al werd me, al pratende, wel duidelijk dat hij het verkeerde huis en de verkeerde mensen voor ogen had. 'Dat grote huis, aan het begin van de Moerse Baan,' probeerde ik hem nog op het goede spoor te brengen. Maar hij volhardde in zijn vergissing:

‘Aan het einde van de Van der Hoevenstraat toch?’ Bijna zestig jaar lang was hij bijna-buren van de Van der Hoevens geweest, maar hij had nauwelijks een idee wie die mensen waren en wie er in De Moeren woonden of hadden gewoond. En dat had niks van doen met zijn vergeetachtigheid. Of er gisteren wel of niet iemand van het elektriciteitsbedrijf of de gemeente langs was geweest, kon hij je niet vertellen, maar wie er waar in een straal van vijf kilometer hier om hem heen op het platteland woonde of gewoond had, en wat voor bedrijf ze voerden: dat kon hij je op elk moment van de dag haarfijn uitleggen. De details van die persoonlijke landkaart in zijn hoofd waren nog haarscherp, maar de Van der Hoevens en het Huis de Moeren waren er kennelijk nooit op ingetekend.

Aan het einde van de Professor van der Hoevenstraat draaide ik de Rucphenseweg op. Ik was er nu bijna. Hoe was dat ook alweer gelopen met die uitnodiging? Het had in ieder geval te maken met het mooie toeval van spontane vriendschap. Als je eenmaal 58 jaar bent, zoals ik op dat moment was, maak je niet zo heel snel meer nieuwe vrienden, en het bestaande bestand dunt langzamerhand uit. Maar door een gelukkig voorval leerde ik de vijfentwintig jaar jongere Geerten Waling een jaar of wat geleden in Leiden kennen. Hij werkte daar aan zijn proefschrift en hielp ons bij een samenwerkingsproject tussen de verschillende faculteiten. We raakten op elkaar gesteld, schreven samen een boek (dat het onverwacht heel goed deed) en hij maakte me deelgenoot van zijn vriendenkring.

Geerten wist, door het schrijven van ons gezamenlijke boek *Gemeenten in de genen* (2018), van mijn fascinatie voor mijn geboortedorp. Zundert komt daarin om de haverklap voor als een soort navel van de wereld en een kapstok om van alles en nog wat aan op te hangen. Daarover pratend moet ik hem waarschijnlijk ooit iets hebben verteld over het Huis de Moeren en de Van der Hoevens. Enfin, lang verhaal kort: een van Geertens vrienden had een relatie met een Van der Hoeventelg. En al die Van der Hoevennazaten kwamen jaarlijks

nog een paar keer bij elkaar in de tuin van het voorvaderlijke herenhuis De Moeren op hun oude landgoed in Zundert. Of ik niet een keer langs wilde komen op een van die familiebijeenkomsten om er dan – dat was toch leuk als oud-Zundertenaar – mijn nieuwe boek (*Verhaal van de grondwet* 2019) aan te bieden aan de achterkleindochter van professor Henri van der Hoeven, die nog steeds op het landgoed woonde? Ik denk dat ze wel een beetje verbaasd waren over de gretigheid waarmee ik die uitnodiging aanvaardde.

Eindelijk dan zou ik dan, na zo'n vijftig jaar, toch nog een keer een kijkje mogen nemen in die geheimzinnige tuin achter het landhuis...

Geerten en zijn vrienden vingen me bij aankomst op bij de naastgelegen opzichterswoning aan de Moersebaan, waar ik de auto kon parkeren. Het werd al aardig donker. Ik volgde het ontvangstcomité in de richting van de grote tuin. Daar zaten verdeeld over verschillende tafels de nazaten van de Van der Hoevens gezellig met elkaar te keuvelen. Ze keken op, als was ik Charles Swann – die ene wat mysterieuze bezoeker van de familie Proust die 's zomers altijd langskwam in de tuin van hun vakantiehuis in Illiers-Combray; een verwachte, en toch onverwachte gast uit een andere wereld. Een bezoek dat de opmaat vormt naar de zoektocht naar de verloren tijd uit het grote boek van Marcel Proust (1871-1922).

Voor het overgrote deel waren het vrij jonge mensen, dat zag ik zelfs in de schemering al direct. Kampweekend van een studenten- of sportvereniging – of een jongerenafdeling van een politieke partij – daar deed het me nog het meest aan denken. Ik werd voorgesteld aan 'Omoes', zoals Ella ter Kuile – Henri van der Hoevens hier nog wonende achterkleindochter – liefdevol door haar familie wordt genoemd. Meer dan negentig jaar oud was ze al, maar ze had nog een bijzonder heldere oogopslag en was ook bijzonder voorkomend en aardig.

Ik werd, voorafgaand aan de boekaanbieding, nog even mee door het grote landhuis getroond. Gebouwd in het begin van de negentiende eeuw, drie verdiepingen hoog, bijzonder deftig met veel hoge raampartijen aan alle kanten: empirestijl. Nooit eerder was ik hierbinnen geweest. De korte rondleiding voerde ook langs de indrukwekkende studeerkamer aan de voorkant van het huis. Hier had Henri van der Hoeven – de legendarische voorvader – als zeventigjarige zijn *Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van Zundert en Wernhout* (1920) geschreven. Of ik dat grootse geschenk aan de inwoners van de gemeente – binnenkort een eeuw geleden uitgegeven – ooit had gelezen, wilde een van de rondleiders weten. Tja, wat daarop te zeggen? Ik gaf een ontwijkend antwoord waaruit niet veel over mijn kennis van het werk af te leiden viel. Ik las het wel, dat wil zeggen, voor zover een normaal mens erdoorheen kan komen. Geen goed boek, maar dat leek me geen goede binnenkomer om zoiets al direct te zeggen.

'Hij was net als u professor in Leiden,' zei een jonge vrouw die was meegelopen. 'Aan welke faculteit geeft u les?'

'De juridische.'

'Ah, daar werkte betovergrootvader Henri ook,' ging ze verder. Ik was haar naam even kwijt, ook al had ze zich daarnet nog voorgesteld. 'Wel in een wat andere tijd, hoor,' wist ze. 'Alle professoren van de hele faculteit pasten toen nog in één landauer. Er waren er maar een stuk of zes.'

Ik aarzelde even. Moest ik hier nou op antwoorden? Tegenwoordig waren dat er zeker meer dan tien keer zoveel. Niet allemaal voltijds, en vrij veel met kleine aanstellingen, maar toch.

'En dit is zijn boekenkast,' wees een ander familielid, die me daarmee direct van de last van een reactie op het hooglerarenaantal bevrijdde. 'Al zijn boeken staan er nog.'

Ik liet mijn blik langs de zes vijfenhalve meter brede planken glijden. Hoe hoger de plank, hoe ouder de werken. Ik zag niet zo

heel veel over strafrecht, Henri van der Hoevens vak. Wel wat dikke Duitse pillen over geschiedenis van het publiekrecht, en allerlei boeken die dateerden van na zijn dood in 1924. De onderste planken aan de rechterkant stonden vol met beige kartonnen dozen. 'Het familiearchief,' verduidelijkte degene die me op de boekenkast had gewezen.

'Omoes heeft dat archief een aantal jaar geleden laten catalogiseren. Een hele kostbare onderneming, maar nu is het op orde en goed raadpleegbaar.'

'Zijn er digitale kopieën van gemaakt?' wilde ik weten. 'Nee,' zei het behulpzame familielid, 'maar' – en hij keek me hierbij even nadrukkelijk en met een steelse glimlach aan – 'mocht iemand in de aankomende tijd een biografie over de gevierde Leidse jurist Henri van der Hoeven *willen* schrijven, dan kan het archief ter plekke worden geraadpleegd. Zou toch leuk zijn? Ook voor Leiden.'

Terwijl ik nog steeds bezig was een lijn te ontdekken in de boekenrij op de planken, stootten twee van de meegelopen familieleden elkaar aan. We moesten terug naar de tuin, lieten ze me weten. Het werd snel later en als ik het boek nog aan Omoes aan wilde bieden, dan moesten we dat nu gaan doen. Op haar leeftijd kon ze het niet zo laat maken. 'En ze wil u ook nog iets geven...'

We liepen terug vanuit het grote huis naar de tuin. Op een van de voorste tafels lag ingepakt en wel mijn boek al klaar. Pas toen realiseerde ik me dat het een beetje een bizarre vertoning zou kunnen gaan worden. Een bijna zestigjarige jurist, die hier al veertig jaar niet meer woont, komt een boek over de geschiedenis van alle grondwetten ter wereld aanbieden aan een achterkleindochter van een vermogende landeigenaar uit zijn geboortedorp. Een grootgrondbezitter naar wie een straat is vernoemd en die een boek schreef over de geschiedenis van dat dorp. Die man – Henri van der Hoeven – kende ik alleen van naam. Omoes kende ik helemaal niet, noch haar familie. Wij, de dorpskinderen, zagen ze wel eens

op flinke afstand wandelen. Wezens uit een andere wereld, die niks beters te doen hadden dan met hun familie rondkuieren in de buurt. Wij, boerenkinderen, wij gingen nooit uit wandelen. Zomaar lopen deed je in mijn jeugd alleen als het echt niet anders kon. Een heel enkele keer naar de kerk, of als je fiets kapot was. Maar voor je lol een heel eind rondstruinen als een soort vrijetijdsbesteding? Wij keken wel lekker uit.

Iemand uit de kring van de tientallen familieleden klapte in de handen en de door schemerlicht van de lampenguirlandes beschenen gezichten draaiden in mijn richting. Hoe dit in 's hemelsnaam aan te vliegen? Ik kon natuurlijk niet zomaar ineens mijn boek in Omoes' handen stoppen. 'Hier, alsjeblieft, vijfhonderd bladzijden over grondwetstheorie en -geschiedenis... veel leesplezier.' Nee, dat zou geen vertoning zijn. En toen ineens viel het me in: Jan Nouws. Natuurlijk, Jan Nouws...

'Ik ben hier op iets meer dan een kilometer vandaan geboren, in een boerderij aan de Eldertstraat,' vertelde ik. 'We speelden hier vaak in de (net naast dit Huis de Moeren gelegen) Moerse Baan op woensdagmiddag met de kinderen uit mijn klas van de Sint-Antoniusschool in Klein-Zundert. Met de jongens van Jochems, Goossens, Delacroix, Mutsters...' (Ik las geen enkele herkenning in de ogen van het jonge tuinpubliek, al waren die mensen toch altijd hun buren geweest). 'Vooral hier net achter in het bos, bij de boerderij van Jochems,' ging ik verder. 'Op de open plek in het bos ligt een steile, hoge heuvel. Daar kon je lekker met je fiets vanaf roetsjen en op ravotten. Maar kuilen erin graven mocht niet...' Ik liet het even boven de hoofden hangen terwijl de luisteraars elkaar verbaasd aankeken. 'Dat was gevaarlijk, want dan zou je de mammoet die onder die bult begraven was – daar waren we stellig van overtuigd – beschadigen of erger nog, wakker maken.' Het grapje werkte.

'Al speelde ik veel hier in de buurt, in deze tuin waarin we nu zitten of in het grote landhuis De Moeren ben ik nog nooit geweest. Nou ja, op die ene keer na dan, zo'n vijftig jaar geleden. In die tijd kregen we net een tv en daarop werden de eerste jeugdseries uitgezonden. Meestal keken we naar Vlaamse jeugdseries (*Kapitein Zeppos*, *Fabian van Fallada*, *Keromar* en zo meer) omdat onze tv-antennes aanvankelijk, hier zo vlak aan de grens, alleen Belgische programma's binnen konden halen. Maar geen enkele maakte zo veel indruk als *Floris*, het meeslepende verhaal van ridder Floris van Rosemondt (gespeeld door Rutger Hauer), die na zijn terugkeer uit het Oosten erachter komt dat zijn kasteel is ingenomen door de aartsvijand, de hertog van Gelre. Kasteelheer Wolter biedt Floris samen met zijn vriend, de Indiase fakir Sindala, onderdak op diens kasteel Oldenstein. Maar ook die vesting wordt belaagd door de zetbaas van de hertog van Gelre, Maarten van Rossem.

Twaalf afleveringen lang zaten we aan de buis gekluisterd[2] en die moesten natuurlijk worden nagespeeld. Na een paar incidenten met naar school meegebrachte houten zwaarden mocht dat niet meer op het schoolplein en organiseerden we zelf een veldslag tussen de jongens van Den Eldert (wij speelden Oldenstein) en die van De Moeren (Gelre). Die ene middag in het voorjaar van 1970 slopen we met ons bij elkaar geraapte legertje, triplexzwaarden en schilden vanuit de Eldertstraat naar de Moer. Niet over de grote weg, waar we snel gezien zouden worden, maar binnendoor langs het theekoepellaantje. We wisten ongezien – dachten we toch – door te dringen in het bos van de mammoetberg aan de Moerse Baan, tot we opeens in de hinderlaag liepen van de Moer. Bijna al onze mannen werden direct uitgeschakeld en gingen er als een haas vandoor. Zelf bood ik nog dapper weerstand met mijn ranke triplexhouten degen, maar nadat Nol Jochems die met zijn houten knots in tweeën sloeg en er mij ook nog een peer mee tegen mijn hoofd gaf, blies ook ik rennend de aftocht, op de hielen gezeten door het Moerse leger. Ik spurtte het bos uit, keek om me heen en rende toen... deze tuin in, waar we nu

zitten. Nadat ik het hek had dichtgetrokken hoorde ik op een afstandje hoe mijn achtervolgers de situatie monsterden. "Hij is in de tuin, laten we hem daar pakken." "Nee, nee," bezwoer Nol Jochems zijn ridders, "daar mag je nooit binnen, dat is de tuin van de Van der Hoevens van het grote huis. Dat zijn adellijke mensen – die kunnen zo je vader van zijn land zetten en jou van school laten schoppen. Dat hier is allemaal van hen..." Er volgde nog wat mompelend overleg en zo te horen vertrokken ze vrij snel daarna.'

Ik zag dat mijn gehoor in de avondtuin aardigheid had in deze kinderanekdote, ook al – dat kon je ook zien – hadden ze dan geen idee waar dit hele uitgebreide verhaal naartoe ging.

'Ik besloot,' zo vervolgde ik, 'nog even in deze tuin met zijn mooie moseik (die was er toen ook al) te blijven, tot de kust echt veilig was. Iedereen wist hoe listig en verraderlijk die van De Moer wel niet waren...'

Er werd weer wat gelachen.

'En terwijl ik daar zo ingespannen in de richting van het hek stond te kijken, greep opeens een grote hand me bij de schouder. Van pure schrik maakte ik een sprongetje in de lucht. "Wat doe jij hier?" zei een grote man met een gebroken jachtgeweer over zijn arm.

"We voeren oorlog met De Moer," piepte ik naar waarheid.

Jachtopziener Jan Nouws kneep zijn ogen samen. "Van wie ben jij er een?" vroeg hij.

"Voermans," bekende ik benauwd. Daarop liet hij mijn schouder los. "Goed," zei hij, "misschien dat ze je dat nooit hebben verteld en mogelijk dat je het echt niet weet, maar hier mag je dus nooit, NOOIT binnenkomen. Dit huis en deze tuin zijn van de Van der Hoevens. Dat zijn geleerde mensen, professoren, juristen, doctoren. Hun voorouders hebben De Moeren gesticht, de Turfvaart gegraven, de streek met hun boomkwekerijen en pachtboerderijen in cultuur gebracht. Nog altijd komen ze hiernaartoe. Voor hun RUST en niet voor boerenkinderherrie. Hier hebben jullie dus niks te zoeken. Alleen op UITNODIGING."'